

DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-69-42>

УДК 339.56

ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ УКРАЇНСЬКОГО ЕКСПОРТУ

TRENDS AND PROSPECTS OF UKRAINIAN EXPORTS

Станасюк Наталія Степанівнадоктор економічних наук, професор,
Національний університет «Львівська політехніка»
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6885-9431>**Палиса Артур Ярославович**аспірант,
Національний університет «Львівська політехніка»
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2115-8362>**Stanasiuk Nataliia, Palisa Artur**

Lviv Politechnic National University

Стаття присвячена проблемі удосконалення товарної структури експорту. У статті розкрито стратегічний підхід, який використовує держава для активізації та покращення структури експорту, а саме через ухвалення та оновлення Експортної стратегії України та реалізацію економічної політики «Зроблено в Україні». Проведено аналіз динаміки товарної структури експорту України за 2008-2023 рр. Виявлено стійкі тенденції щодо розвитку експорту в Україні та надано їм оцінку. Встановлено, що Україна і надалі експортує переважно аграрну продукцію та іншу продукцію з низьким ступенем обробки. Наведено ТОП-10 країн, з якими Україна має найбільший товарооборот. Виявлено, що із переважною більшістю з них має місце негативне торговельне сальдо. Це підтверджує актуальність активізації політики імпортозаміщення в Україні.

Ключові слова: експорт, експортна стратегія, товарні групи, товарооборот, торговельне сальдо.

Exports play an important role in the economy of every country. The purpose of the study is to identify trends in Ukrainian merchandise exports and to develop recommendations for certain promising market niches for Ukrainian exporters. The study was conducted using static analysis methods and the results obtained were generalised. The article substantiates the importance of exports as a form of international trade. The strategic approach of the state to intensifying and improving the structure of exports is revealed, namely by adopting and updating the Export Strategy of Ukraine and implementing the economic policy "Made in Ukraine". The results of a survey of business owners and CEOs from all regions of Ukraine and from various industries, which was conducted in December 2023 - January 2024 within the framework of the United Nations Development Program (UNDP) project "Support to Ukraine" to study the state of development of foreign economic activity in Ukraine, are presented. An analysis of the dynamics of the commodity structure of Ukraine's exports in 2008-2023 by product group was carried out. Stable trends in the development of exports in Ukraine are identified and evaluated. It is established that Ukraine has not managed to significantly increase the volume of merchandise exports in recent years. In general, the adoption of the Export Strategy and its implementation did not change the negative trends in the structure of merchandise exports, as Ukraine continues to export mainly agricultural products and other products with a low degree of processing. The article presents the TOP-10 countries with which Ukraine has the largest trade turnover. It was found that in 2023, Ukraine had the largest trade turnover, with imports, with China and Poland, and Turkey was in third place. Among these 10 countries, only Romania and Spain had a positive trade balance. The vast majority of them have a negative trade balance. This confirms the relevance of intensifying import substitution policy. The practical value of the study lies in the fact that the results obtained can be used to improve the commodity structure of exports and increase Ukraine's competitiveness in the world market.

Keywords: export, export strategy, commodity groups, turnover, trade balance.

Постановка проблеми. Експорт відіграє важливу роль в економіці кожної країни, впливаючи на рівень економічного зростання, визначаючи структуру виробництва і зайня-

тості, забезпечує приплив іноземної валюти. Експортна діяльність визначає позиції держави на світовому ринку, що з одного боку, сприяє розвитку національної економіки, а з

другого, створює залежність від глобальних трендів і подій.

Наша держава, не зважаючи на війну і проблеми з логістикою, не припиняє експорт, а у вересні 2024 року навіть збільшила експортні надходження. Однак Україну у світі сприймають, насамперед, як експортера аграрної продукції. Так, у Щорічнику Стокгольмського міжнародного інституту дослідження миру (СІПРІ) «Озброєння, роззброєння та міжнародна безпека» за 2023 рік зазначено, що «для багатьох урядів війна в Україні не була головною подією 2022 р. Вона проявилась, насамперед, через її вплив на наявність і на ціну продовольства, пального й добрив у країні» [1].

Однак, якщо ми прагнемо будувати економіку інноваційного типу, український експорт має бути диверсифікований за рахунок продукції з високим ступенем обробки та високотехнологічної продукції. Це прагнення декларується багато років поспіль, однак відчутних зрушень в обсязі та структурі експорту не спостерігається.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питання експорту в різних контекстах (стратегія, інституційне забезпечення, механізм стимулювання, удосконалення структури тощо) перебувають в центрі уваги багатьох українських науковців, серед них – Мазаракі А., Міщенко А., Мокій А., Дугінець Г., Мельник Т., Іщук С., Матюшенко І., Костенко Д. На даний час до тематики досліджень експорту додалися ті, що стосуються проблем експорту під час воєнного стану та повоєнного відновлення.

Так, науковці Іванов С., Ляшенко В., Осадча Н. аналізували існуючу експортну стратегію та запропонували методiku оцінювання експортного потенціалу підприємств та територій [2]. У праці Мельник М., Синюри-Ростун Н. Р., зокрема, окреслено основні кроки у формуванні експортної політики на державному рівні, проаналізовано міжнародний досвід формування механізму та використання інструментів захисту та підтримки експортерів, наведено особливості функціонування експортно-кредитного агентства (ЕКА) [3]. Експорт послуг проаналізовано Мельничук О., яка відобразила динаміку міжнародної торгівлі послугами за географічною структурою та типами розвитку країн [4].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Попри численні наукові праці, присвячені стимулюванню та диверсифікації українського експорту, та зна-

чний обсяг аналітичного матеріалу, проблема настільки системна, що потребує подальшого дослідження з урахуванням як загальносвітових тенденцій зовнішньої торгівлі, так і внутрішніх чинників, які визначають експортні можливості держави. Тому важливо виокремити перспективні напрями експорту, використання яких сприятиме диверсифікації та покращенню структури експорту.

Метою статті є визначення тенденцій в українському товарному експорті на основі аналізування показників за 2008-2023 рр. та напрацювання рекомендацій щодо окремих перспективних ринкових ніш для українських експортерів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Значення експорту, як форми міжнародної торгівлі, полягає в тому, що він:

- є важливим стимулятором економічного розвитку країн, особливо для тих, які експортують продукцію з високою доданою вартістю;
- забезпечує приплив іноземної валюти в країну, і, таким чином, сприяє зміцненню національної валюти, збільшенню валютних резервів;
- сприяє створенню нових робочих місць;
- сприяє підвищенню привабливості компаній-експортерів для залучення іноземних інвестицій.

Онищенко В. та Гужва І. зазначили, що «реальні масштаби сучасної економіки та зовнішньоторговельної діяльності визначаються не стільки розміром експорту, скільки обсягом доданої вартості, яку створює країна, її місцем у глобальних ланцюгах доданої вартості [5, с. 36]. Однак експорт залишається провідною формою міжнародної торгівлі, темпи зростання якої перевищують темпи зростання світового ВВП. Міжнародні організації, як ОЕСР, МВФ та СОТ прогнозують різке відновлення глобального потоку товарів 2024 року після уповільнення у 2023 році, спричиненого зростанням цін, підвищенням процентних ставок та млявим попитом. За даними ОЕСР, світова торгівля товарами і послугами зросте на 2,3% цього року і на 3,3% у 2025 році. Це порівняно з ростом лише на 1% 2023 року [6]. Тому кожна країна прагне використати ці прогнози з максимальною вигодою для себе, чому здатна сприяти ефективна експортна діяльність.

Позитивно оцінюємо той факт, що Україна використовує стратегічний підхід до розвитку й активізації свого експорту. Так, у 2016 році

був започаткований проєкт «Експортна стратегія України», який складається з трьох етапів:

1. Дорожня карта стратегічного розвитку торгівлі України та План завдань і заходів з її реалізації.

2. Секторальні та крос-секторальні експортні стратегії.

3. Консолідація Дорожньої карти стратегічного розвитку торгівлі України, секторальних та крос-секторальних експортних стратегій [7].

Також Україна реалізує ініційовану Президентом України економічну політику «Зроблено в Україні», яка серед трьох основних напрямків включає збільшення несировинного експорту через відкриття доступу до ринків і експортне фінансування.

У грудні 2017 року український уряд затвердив Експортну стратегію України: Дорожню карту стратегічного розвитку торгівлі на період 2017–2021 роки. Головною метою стратегії був задекларований перехід до експорту інноваційної продукції для сталого розвитку та успіху України на світових ринках. Цим документом було визначено орієнтири для розвитку торговельних відносин України, подолання перешкод та використання наявних можливостей для розвитку експорту [8].

Виявити «вузькі» місця в експортній діяльності українським урядовцям допомагають результати опитування. Так, у грудні 2023 – січні 2024 рр. у межах проєкту Програми розвитку ООН (UNDP) «Підтримка України» було здійснено дослідження стану бізнесу в Україні. Воно здійснювалося шляхом онлайн опитування власників і CEO бізнесу з усіх областей України і з різних індустрій. За результатами дослідження було виявлено наступне:

– 10,8% підприємств здійснюють експортно-імпортні операції, 10,9% здійснюють лише експортні операції, 51,2% не здійснюють зовнішньоекономічних операцій;

– найбільше на зовнішні ринки орієнтована галузь промисловості – серед 59% промислових компаній, які здійснюють ЗЕД, 15% займаються експортними операціями і 20% – як експортними, так і імпортними операціями;

– здійснюють лише експортні операції: 25% підприємств, що працюють у сфері маркетингу, консалтингу і дизайну, 27% підприємств сфери телекомунікації і ІТ-сектора, 15% промислових підприємств, 11% – сільськогосподарських підприємств, 4% підприємств торгівлі, 3% будівельних підприємств [9].

Таким чином, в українських підприємств є потенціал розширювати зовнішньоекономічну діяльність, однак для цього необхідна і підтримка держави. Подібні опитування забезпечують комунікацію між бізнесом і владою, лише в тандемі між якими може ефективно реалізовуватися експортна діяльність.

Позитивним є той факт, що попри війну Україна не припинила виконувати свої зобов'язання щодо експортних поставок і навіть по деяких позиціях збільшила експорт.

Дані табл. 1 дають можливість проаналізувати динаміку товарної структури експорту за останні 16 років.

Як можемо бачити, Україні протягом останніх років не вдалося суттєво наростити обсяги товарного експорту. У 2023 році розмір експорту був навіть нижчий за показник 2010 року, коли світ оговтувався після фінансової кризи. Як тільки Україна демонструвала зростаючу динаміку експорту, російські вторгнення 2014 і 2022 рр. її переривали.

Структура товарного експорту впродовж наведеного періоду не зазнала суттєвих змін, навіть по певних товарних групах – погіршилася. На жаль, діюча з 2018 р. Експортна стратегія України не «переломила» ситуацію. Флагманами українського експорту залишаються сировинна агропромисловість та метали. У свою чергу, основою аграрного експорту є зернові та олійні культури, олія, м'ясо та субпродукти. Позитивним є факт, що у 2023 році Україна зменшила експорт насіння соняшника, збільшивши експорт рослинної олії на 30%, тобто продукції з вищим рівнем обробки. Не можемо не відзначити факт, що наша країна є потужним експортером меду. Так, за підсумками 2022 року Україна входила у світову трійку експортерів меду разом із Китаєм та Аргентиною.

Враховуючи можливості України як виробника агропродукції, є підстави сподіватися, що вона і надалі збереже тут лідерські позиції. Одночасно важливо шукати альтернативи і, зваживши ризики і переваги, збільшувати виробництво нішевих агрокультур – гречки, гороху, квасолі, гірчиці, льону олійного, коріандру. Вирощування нішевих агрокультур найбільш привабливе для невеликих виробників сільськогосподарської продукції, що стратегічно важливо для відродження сільських регіонів України.

Експорт продукції хімічної промисловості показує спадний тренд впродовж аналізованого періоду, і у 2023 році він склав всього 38% від показника 2008 року. Аналогічна динаміка щодо металів і виробів з них.

Таблиця 1

Динаміка товарної структури експорту України за 2008–2023 рр.

Показники	2008	2010	2012	2014	2016	2018	2020	2022	2023
Усього, млрд дол. США	63,2	47,3	64,4	50,6	33,6	43,3	45,1	40,9	34,7
Усього, %	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Продовольчі товари та сировина для їх виробництва	16,7	21,0	27,8	33,0	45,4	42,9	49,1	57,2	63,4
Мінеральні продукти	8,8	10,7	9,8	10,5	7,1	9,0	11,0	10,0	6,5
Продукція хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості	10,1	8,5	9,4	7,4	5,5	5,5	5,1	4,1	3,8
Деревина та вироби з неї	2,2	3,1	2,9	3,9	4,5	4,5	3,9	5,2	5,0
Промислові вироби	1,2	1,3	1,3	1,4	1,4	1,5	1,6	1,4	1,6
Чорні й кольорові метали та вироби з них	43,2	36,0	28,7	29,6	24,1	26,3	19,5	14,4	11,2
Машини, устаткування, транспортні засоби та прилади	15,6	18,0	17,4	10,7	8,2	6,9	7,5	5,6	6,2
Різне	2,2	1,3	2,8	3,6	3,8	3,4	2,3	2,2	2,2

Джерело: складено на основі даних НБУ [10]

Частка промислових виробів в товарному експорті залишається низькою і протягом останніх років не перевищила 1,6%. Найвищі показники спостерігалися у 2020 і 2023 рр.

Група товарів «Машини, устаткування, транспортні засоби та прилади» є важливою статтею товарного експорту, однак з 2024 року (року початку російського вторгнення) її частка в експорті скорочується. Це можна пояснити тим, що частина виробничих потужностей опинилася під окупацією або була знищена, – релокацію підприємства тоді не здійснювали. Однак Україні важливо докладати зусиль щодо стимулювання саме цієї статті експорту.

Щодо експорту засобів виробництва, то у 2023 році він демонстрував мінімальне значення (2,1%). Домінує експорт товарів проміжного споживання. В останні роки Україні вдається утримувати експорт споживчих товарів в межах 11–15%, однак цю частку бажано збільшувати.

Можемо, зробити висновок, що Україна узалежнена від експорту сировини, зокрема сільськогосподарської та металургійної продукції, а відтак – від цін на сировинних ринках, які є досить волатильними. Зниження цін на агропродукцію автоматично призводить до зменшення доходів експортерів і притоку валютної виручки в державу. Ціни на зерно є мало прогнозовані. У 2023 році мало місце падіння цін на соняшник і сою, ціни на пшеницю і кукурудзу є невисокими.

Зараз понад 85% вітчизняного експорту припадає на продаж товарів з низьким рівнем обробки, а продукція більш високого рівня обробки залишається незначною. Тому на майбутнє Україна має ставити перед собою завдання диверсифікації свого експортного портфеля, підвищення доданої вартості експортованих товарів. Лише експорт високотехнологічної продукції здатен забезпечити перехід на інноваційну модель розвитку економіки України.

Основний обсяг зовнішньої торгівлі України припадає на Євросоюз. Країни ЄС у 2023 році купили 65% українського експорту (23,2 млрд дол). Нагадаємо, що після початку широкомасштабного вторгнення росії в Україну, ЄС пішов на безпрецедентний крок: у червні 2022 року, було знято всі обмеження на ввіз українських товарів. Саме це сприяло збільшенню обсягу українського імпорту з ЄС, і серед іншого допомогло вистояти українській економіці.

В табл. 2 наведено показники по ТОП-10 основних торговельних партнерів України станом на 2023 рік.

Найбільший товарообіг, причому за рахунок імпорту, Україна мала з Китаєм та Польщею, на третьому місці – Туреччина. З Китаєм маємо дуже велике негативне торговельне сальдо – імпорт перевищує експорт аж на 7,7 млрд дол. США. Серед наведених 10-ти країн позитивне торговельне сальдо було лише в Румунії та Іспанії.

Таблиця 2

**ТОП-10 країн-основних торговельних партнерів України
та їх питома вага в загальному товарообороті за 2023 рік**

№	Країна	Товарооборот, млн. дол. США	Частка в загальному обсязі товарообороту, %	Експорт, млн. дол. США	Імпорт, млн. дол. США	Сальдо, млн. дол. США
1	Китай	12 536	13,0	2 404	10 133	-7 729
2	Польща	10 766	11,2	4 418	6 347	-1 929
3	Туреччина	7 048	7,3	2 368	4 681	-2 313
4	Німеччина	6 689	6,9	1 847	4 842	-2 995
5	Румунія	5 133	5,3	3 630	1 503	2 127
6	Італія	3 682	3,8	1 521	2 162	-641
7	США	3 360	3,5	518	2 842	-2 324
8	Болгарія	3 123	3,2	905	2 219	-1 314
9	Іспанія	2 879	3,0	2 004	875	1 130
10	Словаччина	2 707	2,8	1 055	1 652	-597

Джерело: складено на основі даних НБУ [10]

Коефіцієнт покриття імпорту експортом у 2023 році – 0,57, тоді як у 2022 році він був на рівні 0,8.

Отже, проблема імпортозаміщення і надалі залишається актуальною для нашої держави. Україна повинна активно розробляти стратегії індустріального розвитку та стимулювання внутрішнього виробництва у сферах, де імпорт суттєво перевищує експорт. Збільшення внутрішнього виробництва в цих сферах дозволить знизити залежність від імпорту та збалансувати торговельний баланс.

Насамперед необхідно проаналізувати ті сектори, де імпорт значно перевищує експорт та визначити власні можливості зменшення цього негативного сальдо. Це допоможе зосередитися, наприклад, на власному виробництві зброї, лікарських препаратів, добрив, електрогенераторів. Розширення цільової державної підтримки для підприємств, які спеціалізуються на імпортозаміщенні та локалізації виробництва, може стати ключовим напрямком росту.

Отже, Україна має потенціал збільшення експорту у певних нішах, які важливо з користю використати. Це нелегке завдання, оскільки знайти своє місце на світовому ринку, де міцно закріпилися потужні світові гравці з висококонкурентною продукцією, сьогодні важко, але можливо. Саме цьому має сприяти Експортна стратегія України. У контексті формування бренду України варто акцентувати

увагу на важливості культурного експорту України. Сьогодні у світі є мода на національний вишитий одяг, свій вклад у формування позитивного іміджу країни роблять майстри хендмейду: унікальні іграшки і прикраси ручної роботи, білизна, шкіряна галантерея та художні вироби з металу активно купуються на найбільших торговельних інтернет-порталах світу. Ця ніша важлива не з точки зору валютних надходжень, а саме з позиції формування бренду «Україна», користь від якого стане відчутним для усіх.

Висновки. Україна потребує переосмислення своєї стратегії експорту в умовах глобальних турбуленцій, війни, що триває, і майбутнього відновлення. Ухвалена Експортна стратегія України не змінила негативні тенденції в українському експорті. За останні 16 років не вдалося змінити структуру експорту на користь товарів з високим ступенем обробки та високою доданою вартістю. Однак перед українськими виробниками і урядовцями стоїть завдання пошуку вигідних ніш на світових ринках. Це можуть бути як нішеві агрокультури, так і збільшення експорту зброї. Друге завдання вельми складне і неоднозначно оцінюється експертами, однак за продуманої державної політики воно здатне забезпечити переваги Україні. Також варто розширювати географію експорту, проводити політику імпортозаміщення в тих галузях, які мають виробничий потенціал.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. SIPRI Yearbook. 2023. URL: <https://www.sipri.org/yearbook/2023> (дата звернення: 07.11.2024)
2. Іванов С. В., Ляшенко В. І., Осадча Н. В. Стратегічні напрями формування експортної стратегії України в умовах відновлення економіки. *Економічний вісник Донбасу*. 2022. № 1(67). С. 16–28.
3. Мельник М. І., Синюра-Ростун Н. Р. Механізми підтримки та нарощування експортного потенціалу України. *Регіональна економіка*. 2023. № 2. С. 104–116.
4. Мельничук О. Міжнародна торгівля послугами. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2020. № 4. С. 115–121.
5. Онищенко В., Гужва І. Стимулювання національного експорту. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2017. № 6. С. 33–45.
6. Крижний А. Цього року темп зростання міжнародної торгівлі має подвоїтися: хто буде основним рушієм. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2024/05/7/713370/> (дата звернення: 07.11.2024)
7. Міністерство економіки України. URL: <https://me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=1fb3db05-4ea9-4a8f-b689-12f7c25f2a77&title=ЕкспортУкраїнськихТоварів> (дата звернення: 08.11.2024)
8. Про схвалення Експортної стратегії України: дорожньої карти стратегічного розвитку торгівлі на період 2017–2021 роки. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-shvalennya-eksportnoyi-strategiyi-ukrayini-dorozhnoyi-karti-strategichnogo-rozvitku-torgivli-na-20172021-roki> (дата звернення: 05.11.2024)
9. Дослідження стану бізнесу в Україні. Грудень 2023 – січень 2024. URL: <https://www.business.diia.gov.ua/analytics/research/stan-ta-potreby-biznesu-v-umovakh-viiny-rezultaty-doslidzhennia-v-sichni-2024> (дата звернення: 03.11.2024)
10. Національний банк України. Статистика зовнішнього сектора. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-external> (дата звернення: 05.11.2024)

REFERENCES:

1. SIPRI Yearbook. (2023). Available at: <https://www.sipri.org/yearbook/2023> (accessed November 7, 2024)
2. Ivanov S. V., Lyashenko V. I., Osadcha N. V. (2022). Stratehichni napryamy formuvannya eksportnoyi stratehiyi Ukrayiny v umovakh vidnovlennya ekonomiky. [Strategic directions of formation of Ukraine's export strategy in conditions of economic recovery]. *Ekonomichnyy visnyk Donbasu*, no. 1(67), pp. 16–28. (in Ukrainian)
3. Mel'nyk M. I., Synyura-Rostun N. R. (2023). Mekhanizmy pidtrymky ta naroshchuvannya eksportnoho potent-sialu Ukrayiny [Mechanisms for supporting and increasing Ukraine's export potential]. *Rehional'na ekonomika*, no. 2, pp. 104–116. (in Ukrainian)
4. Mel'nychuk O. (2020). Mizhnarodna torhivlya posluhamy [International trade in services]. *Zovnishnya torhiv-lya: ekonomika, finansy, pravo*, no. 4, pp. 115–121. (in Ukrainian)
5. Onyshchenko V., Huzhva I. (2017). Stymulyuvannya natsional'noho eksportu [Stimulation of national exports]. *Zovnishnya torhivlya: ekonomika, finansy, pravo*, no. 6, pp. 33–45. (in Ukrainian)
6. Kryzhnyy A. (2024) Ts'oho roku temp zrostannya mizhnarodnoyi torhivli maye podvoyitysya: khto bude osnov-nym rushiyem [International trade growth is set to double this year: who will be the main driver?]. Available at: <https://www.epravda.com.ua/news/2024/05/7/713370/> (accessed November 7, 2024) (in Ukrainian)
7. Ministerstvo ekonomiky Ukrayiny [Ministry of Economy of Ukraine]. Available at: <https://me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=1fb3db05-4ea9-4a8f-b689-12f7c25f2a77&title=ЕкспортУкраїнськихТоварів> (accessed November 8, 2024) (in Ukrainian)
8. Pro skhvalennya Eksportnoyi stratehiyi Ukrayiny: Dorozhn'oyi karty stratehichnoho rozvytku torhivli na period 2017–2021 roky [On approval of the Export Strategy of Ukraine: Roadmap for Strategic Trade Development for the period 2017–2021. Available at: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-shvalennya-eksportnoyi-strategiyi-ukrayini-dorozhnoyi-karti-strategichnogo-rozvitku-torgivli-na-20172021-roki> (accessed November 5, 2024) (in Ukrainian)
9. Doslidzhennya stanu biznesu v Ukrayini. Hruden' 2023 – sichen' 2024 [Research on the state of business in Ukraine. December 2023 - January 2024.] Available at: <https://www.business.diia.gov.ua/analytics/research/stan-ta-potreby-biznesu-v-umovakh-viiny-rezultaty-doslidzhennia-v-sichni-2024> (accessed November 3, 2024) (in Ukrainian)
10. Natsional'nyy bank Ukrayiny. Statystyka zovnishn'oho sektora [National Bank of Ukraine. Statistics of the external sector]. Available at: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-external> (accessed November 5, 2024) (in Ukrainian)